

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 94(477)''1943/1950''

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.61.1>

КОРОЛЬ В. М.*

ПОВОЄННА ВІДБУДОВА ВИРОБНИЧОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ НА СУМЩИНІ (1945-1950 рр.)

Анотація. Стаття присвячена аналізу процесу відбудови об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури в сільській місцевості на Сумщині під час повоєнного відновлення економіки 1945-1950 рр.

Висвітлені характерні риси та особливості налагодження і проведення відбудовчих робіт у Сумській області. З'ясовано, що виробнича та соціальна інфраструктура у повоєнний час відновлювалася як господарським методом власними силами підприємств та установ, так і спеціалізованими будівельними організаціями.

Досліджено формування і розвиток організаційної структури трестів, зосереджених на спорудженні об'єктів різного профілю у селах Сумщини. Охарактеризовано рівень фінансування підприємств і стан забезпеченості їх будівельними матеріалами та кваліфікованими кадрами. Дано оцінку діяльності закладів професійно-технічної підготовки молодих будівельників у м. Суми.

Виявлено, що процес відбудови сільської інфраструктури позначився відставанням темпів, невиконанням планів, порушенням черговості та нерівномірністю проведення робіт в районах області. Головною причиною цих явищ стала неефективність системи організації процесу як на рівні держави, так і регіону, проявами якої стали недостатнє фінансування, дефіцит кваліфікованих кадрів, нестача будівельних матеріалів і логістично-транспортні проблеми. Негативний вплив на продуктивність роботи будівельних організацій часом справляв суб'єктивний фактор – небалість і корупція з боку керівників.

Дослідження базується на матеріалах фондів будівельних організацій Державного архіву Сумської області та інформації обласної газети «Більшовицька зброя» середини 1940-х – початку 1950-х рр.

Ключові слова: повоєнна відбудова, сільська місцевість, виробнича інфраструктура, соціальна інфраструктура, будівництво, Сумщина.

* Король Віталій Миколайович – кандидат історичних наук, докторант кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету, старший викладач кафедри історії Сумського державного університету, ORCID: 0000-0001-5805-1415

Загальновідомий факт, що розвиток виробництва неможливий без відповідного рівня інфраструктури. При цьому йдеться не лише про виробничу інфраструктуру, а й про соціальну – об'єкти житлово-комунального господарства, охорони здоров'я, громадського харчування, освіти тощо.

Внаслідок подій Другої світової війни інфраструктурна мережа в Україні була значною мірою зруйнована і нагально потребувала відбудови одночасно з відновленням виробничих підприємств. Не зважаючи на першочергову увагу радянського режиму до відродження важкої промисловості в містах, сільська місцевість протягом перших повоєнних років теж зазнавала процесу відбудови, зокрема і об'єктів інфраструктури.

Тематика повоєнного відновлення економіки включно з розвитком інфраструктури на селі доволі активно розроблялася радянськими вченими. Зокрема, увагу привертають роботи В. І. Юрчука, І. П. Кожукала та колективу науковців під керівництвом О. В. Краснова [4; 28]. Крім спеціальних розвідок цей напрямом знайшов висвітлення і в узагальнювальних фундаментальних історичних працях, тенденція до створення яких спостерігалася в часи т. зв. «застою». Так, повоєнній відбудові сільської місцевості присвячені 2-й том видання «Розвиток народного господарства Української РСР (1917-1967)», 6-й том праці «История социалистической экономики СССР», 2-й том «Історії селянства Української РСР» [15; 16; 21].

Проте радянська історіографія цього питання є помітно тенденційною в оцінках і висновках. Усі наукові роботи тієї доби обов'язково писалися відповідно до установок комуністичної ідеології та офіційної точки зору влади на минуле. При чому одним з ключових елементів цих досліджень неминуче ставало обґрунтування твердження про керівну і організуючу роль партії у справі відновленні народного господарства.

У незалежній Україні вчені отримали змогу дослідити повоєнну відбудову інфраструктури сільської місцевості неупереджено, вже з об'єктивних позицій. Зокрема, варто згадати праці В. К. Барана і О. Г. Бажана, в яких узагальнено аналізується процес відновлення економіки села у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. [1; 2].

Житлове і громадське будівництво, розвиток економічної та соціальної інфраструктури цього періоду вивчають В. В. Ревенко, І. В. Сушик, Т. В. Терещенко і О. О. Тітіка [20; 24; 25; 26]. Повоєнна відбудова освітніх установ на селі досліджувалася Н. Л. Коваленко (Єфимчук) і В. В. Мічудою [14; 18].

Проте історичні праці вищезгаданих науковців здебільшого фокусуються на певних вузьких галузевих аспектах розвитку

інфраструктури повоєнного села. До того ж більшість робіт зосереджуються на аналізі результатів відбудови, залишаючи поза увагою або лише мимобіжно торкаючись самого процесу відновлення.

Тому мета цієї статті – на прикладі Сумської області проаналізувати характерні риси та особливості процесу відбудови об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури в сільській місцевості під час повоєнного відновлення економіки 1945–1950 рр.

Відразу зазначимо, що відновлення зруйнованих споруд відбувалася господарським або підрядним способом. В першому випадку роботи велися підприємствами чи установами, що зазнавали відбудови, самотужки, використовуючи власні ресурси і кадри. У другому – спеціалізованими будівельними організаціями. Існувала ще один типово радянський вид організації робіт – «народне будівництво». По суті, це той самий господарський спосіб, але з широким використанням умовно-добровільної безкоштовної праці місцевого населення: від колгоспників із сусідніх сіл і службовців до неповнолітніх школярів та літніх людей. Спосіб застосовувався установами, що за штатом не мали достатню кількість кадрів будівельних професій. Наприклад, протягом перших післявоєнних років саме таким чином на Сумщині відбувалося відновлення та ремонт об'єктів соціальної інфраструктури (зокрема, навчальних закладів) [3, с. 4; 17, с. 4; 19, с. 3].

Спеціалізовано відбудовою інфраструктури в Сумській області займалися відразу кілька великих будівельних організацій.

Перш за все, увагу привертає діяльність республіканського тресту «Укрсільпромбуд» (рос. «Укрсельпромстрой»). До вересня 1947 р. цей трест мав на Сумщині лише одну керовану з Харкова будівельну ділянку, на якій працювали всього 5 робітників. Цілком зрозуміло, що обсяг робіт, виконуваний організацією в області, був вкрай мізерним [13, арк. 2].

Загалом трест «Укрсільпромбуд» передусім спеціалізувався на відбудові машинно-тракторних станцій (МТС), машинно-тракторних майстерень, міжрайонних майстерень капітального ремонту та ремонтно-механічних заводів. Ці ті об'єкти, які не лише мали забезпечувати механізацію сільського господарства, але і займалися обслуговуванням та ремонтом техніки різної складності. Такі державні підприємства, приблизно рівномірно розміщені по всій території країни, були своєрідними осередками індустріалізації сільськогосподарського виробництва.

Зазначимо, що ще на початку 1945 р. Сумський обласний комітет КП(б)У в своїй постанові доповідав про відновлення усіх 57 МТС, що існували в області до війни. Проте незважаючи на такий «казенний оптимізм», зі змісту документів того часу постає зовсім не райдушна

картина. Навіть за наявності певної кількості машин МТС зазвичай не мали ремонтної бази, майстерень, гаражів, складів та інших приміщень, що були розграбовані, підірвані чи спалені під час війни [23, с. 379-380]. Без цих споруд машинно-тракторні станції являли собою лише нагромадження техніки та механізмів різного рівня справності та придатності, що зберігалася і ремонтувалася під відкритим небом.

Протягом кінця 1943 – другої половини 1947 рр. відбудова МТС здійснювалася силами практично самих працівників станцій та сусідніх колгоспів [22, с. 314, 319]. У результаті нестача кваліфікованих будівельників не дозволяла провести капітальні будівельні роботи навіть за умови виділення державою необхідних коштів та будматеріалів, а вони до того ж здебільшого надходили не повністю і не вчасно.

Нарешті у вересні 1947 р. це завдання було централізовано покладено на Сумську обласну будівельно-монтажну контору (БМК), створену наказом Міністерства сільського господарства УРСР у складі тресту «Укрсільпромбуд». Ця БМК діяла на правах госпрозрахункової організації, маючи власний статутний і амортизаційний фонди, оборотні кошти і банківський кредит [12, арк. 1-2].

Початок діяльності обласної БМК «Укрсільпромбуду» був доволі невдалий. У 1947 р. підприємство зосередило всю свою діяльність тільки в Сумах, розбудовуючи місцевий ремонтно-механічний завод. І лише в 1948 р. було розпочато реалізацію запланованих робіт по області. Однак вони здійснювалися вкрай повільно, відставання від графіків було катастрофічним. За даними керівника тресту «Сільпромбуд» Сумська обласна БМК у першому півріччі 1948 р. виконувала план будівництва МТС лише на 16,6 % [11, арк. 38].

Проте надалі поступово темп виконання робіт нарощувався. З одного боку, цьому сприяли звільнення начальника БМК, підозрюваного в корупційних діях, і призначення на цю посаду більш сумлінного та відповідального керівника. З іншого – налагодженню ефективнішої діяльності сприяло оформлення оптимальної структури підприємства, в складі якого крім підрозділів у Сумах з'явилися ще 5 будівельних ділянок по області (зокрема, в Білопільському, Буринському, Недригайлівському, Штепівському і Ямпільському районах). Річні показники виконання плану зросли і вийшли на рівень близько 65 %, що вже видавалося успіхом [13, арк. 10].

Серед об'єктів, розбудованих БМК наприкінці 1940-х рр. в Сумській області, були Буринська, Білопільська, Івотська, Недригайлівська, Штепівська машинно-тракторні станції. При чому часто йшлося не лише про

створення приміщень господарського призначення (майстерні, гаражі, нафтобази), а й побудову житла для працівників.

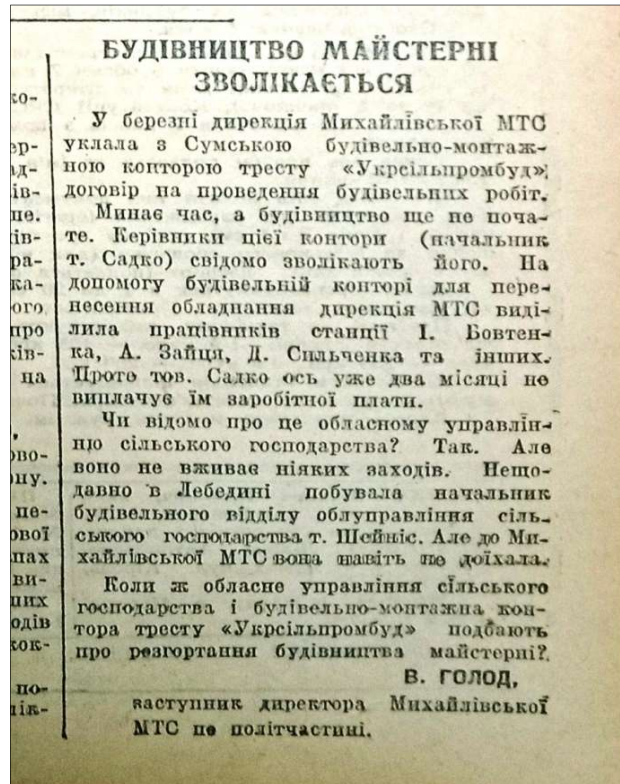

Фото 1. Фрагмент газети «Більшовицька зброя» за 23 червня 1950 р. з повідомленням про незадовільну роботу Сумської БМК тресту «Укрсільпромбуд»

Крім безпосередньо будівельних робіт будівельно-монтажна контора надавала послуги з розробки проектів та необхідної документації, за якою потім господарським чи підрядним способом зводилися об'єкти різного призначення. Для цього в складі БМК крім будівельних ділянок у якості окремого підрозділу діяло проектно бюро. Воно виконувало проекти не лише для розбудови МТС, але й для більшості пунктів Всесоюзної контори «Заготзерно» в області (в селах Буринь, Кириківка, Краснопілля, Дубов'язівка та ін.), транспортних підприємств (Недригайлівської та Сумської авторот), а також переробних підприємств (Буринського, Попівського, Іволжанського, Наумівського спиртзаводів та Сумсько-Степанівського цукрокомбінату) тощо. Серед згаданих проектних робіт найдорожчими вони виходили для спиртових заводів і сягали до понад 11 тис. крб. (у цінах після грошової реформи 1947 р.). Водночас вартість розробки інженерно-будівельної документації для об'єктів інфраструктури, як правило, не перевищувала 2 тис. крб. [13, арк. 22].

Ще однією будівельною організацією, що вела відбудову інфраструктури в регіоні, був Сумський обласний трест сільського будівництва (його поширена скорочена назва «Облсільбудтрест»).

Цей трест було створено 1 березня 1946 р. спільним рішенням обкому КП(б)У та виконкому Сумської обласної ради трудящих, якому підприємство і підпорядковувалося через управління у справах сільського та колгоспного будівництва [7, арк. 5]. Про ще давніші наміри створити зазначену будівельну організацію на Сумщині говорить той факт, що статут її був розроблений на рік раніше, у лютому 1945 р. [6, арк. 1-2]. Проте тоді в області просто не було ресурсів для реалізації планів масштабної діяльності.

Облсільбудтрест повинен був мати 5 міжрайонних будівельних ділянок: Конотопську, Роменську, Сумську, Тростянецьку і Шосткинську. Однак Роменська ділянка не була створена, а Тростянецька проіснувала всього 3 місяці й через неефективну роботу була ліквідована як недоцільна [7, арк. 5]. Відтак будівельні роботи тресту виконувалися лише трьома ділянками: Сумською – у південній частині області, Конотопською – у центральній і Шосткинською – у північній.

Передбачалося, що основним завданням зазначеного тресту буде відбудова соціальної інфраструктури в сільській місцевості. Головним чином, у списках запланованих об'єктів містилися кілька десятків шкіл та лікарень по всій Сумській області.

Проте розпочав свою роботу Облсільбудтрест доволі специфічно. Так, за 1946 р. Сумська і Конотопська міжрайонні ділянки виконали лише по 5 % робіт, визначених річним планом. Шосткинська ж ділянка взагалі не приступила до робіт по жодному із запланованих об'єктів [7, арк. 5зв-6]. І водночас це не означає, що трест зовсім залишався бездіяльним. Насправді, ним було здійснене капітальне будівництво і ремонт цілої низки громадських і господарських споруд. Але абсолютна більшість їх не була передбачена затвердженими планами і титульними списками.

Наприклад, за планом 1946 р. Сумська міжрайонна будділянка розпочала відбудову лише двох шкіл (у селах Липова Долина і Велика Чернеччина) і однієї лікарні (у с. Краснопіллі). Та й ці об'єкти буде завершено тільки наступного 1947 р.

Водночас паралельно робітниками ділянки позапланово будувалися житлові будинки у центрі Сум, гідроелектростанція в с. Синівці, а лише в с. Глинську повним ходом споруджувалися школа, пекарня, будівля військкомату, база райспоживспілки, а також велися відновлювально-ремонтні роботи в місцевих лікарні, дитбудинку, дитячому садочку, кінотеатрі, поштовому відділенні, приміщеннях райпарткому та райфінвідділу [7, арк. 95-96].

Аналогічно Конотопська міжрайонна ділянка, розпочавши відбудову лише одного із запланованих об'єктів (школи у с. Бочечки Конотопського району), всі сили кинула на виконання сторонніх замовлень у м. Конотопі, селах Конотопського району, с. Бурині та м. Путивлі, серед яких були не лише будівлі освітніх закладів, а й магазини сільпо, тваринницька ферма, овоче- і холодильне сховища [7, арк. 10].

Загалом трест за 1946 р. виконав робіт на 386,4 тис. крб, з яких по запланованим об'єктам – лише на 51,2 тис. крб, тобто на шестеро меншу суму, ніж по позаплановим [7, арк. 10].

В чому ж полягала причина таких показників, що демонструють порушення черговості та нерівномірність процесу відбудови? У своїх звітах управляючий трестом Селенінов і начальники міжрайонних будівельних ділянок пояснювали це безвідповідальним ставленням багатьох керівників на місцях, які не могли вчасно забезпечити будматеріалами, інструментами і технічною документацією, відмовлялися допомогти транспортом, робочою силою та продуктами харчування.

І навпаки, траплялися ініціативні позапланові замовники, які могли спритно «вибити» наряди і дістати на складах все необхідне, а також організувати всебічну допомогу та вирішення проблем будівельників. Тому певний час виходило так, що трест брався в першу чергу не за об'єкти, визначені планом, а за ті, де отримувалася сприяння і стимулювання. Крім того, позапланові роботи завжди велися за договорами підряду, що оплачувалися за відчутно вищими тарифами, і це додатково заохочувало працівників тресту.

Втім, такі пояснення і мотиви не задовольняли обласне управління у справах сільського та колгоспного будівництва, яке в лютому 1947 р. визнало діяльність тресту незадовільною. Втім, вину за неналежну організацію господарської та фінансової діяльності було покладено не на вище керівництво тресту, а передовсім на начальників будівельних ділянок. При чому двох з них було показово звільнено [7, арк. 8зв, 12зв]. Безперечно, це стало наукою для усіх відповідальних осіб організації, застерігши їх від необачного ігнорування спущених планів та гонитви за легкими і вигідними підрядами.

Як вже зазначалося, вищезгадані трести, спеціалізовані на відбудові сільської інфраструктури, часто вели будівельні роботи і в містах. Часом це були заплановані об'єкти, у спорудженні яких був зацікавлений Сумський облвиконком чи Міністерство сільського господарства УРСР. Іноді це були підрядні замовлення.

Та водночас ми можемо спостерігати і зворотну ситуацію. Йдеться про діяльність Сумського обласного будівельно-монтажного управління (БМУ)

Міністерства житлово-цивільного будівництва УРСР. Ця організація, в скорочені прозвана «Цивільбуд» (рос. «Гражданстрой»), була спеціалізована на відбудові ЖКГ міст. Проте крім будівельних ділянок у Сумах та кількох містах області згадане управління відкрило ще й будівельно-монтажну контору в с. Зноб-Новгородському, де протягом 1947-1948 рр. нею було споруджено і введено в експлуатацію низку об'єктів села: районну лікарню, готель, двоповерховий 8-квартирний будинок для службовців тощо. Окрема сторінка діяльності цього підрозділу – роботи з проведення централізованого опалення до місцевих установ і громадських приміщень [10, арк. 27, 36].

При чому цілком зрозуміло, що зазначена діяльність містобудівників у с. Зноб-Новгородському за усією логікою розподілу сфер відповідальності мала б здійснюватися їхніми колегами з Облсільбудтресту. До речі, у планах «сільбудтрестівців» на 1947 р. фігурувало створення будівельної ділянки в згаданому населеному пункті [8, арк. 15, 22]. І тим більш дивним видається внесення об'єктів у Зноб-Новгородському до списку планових робіт по лінії Міністерства житлово-цивільного будівництва УРСР. Можливим поясненням в цій ситуації може бути суб'єктивний фактор: халатність, несумлінне і неузгоджене планування або особистий інтерес когось із посадовців.

Загалом мусимо констатувати, що повоєнне відновлення інфраструктури в Сумській області велося з відставаннями від планів і затягувалося на роки. Дійшло до того, що навіть в обласній пресі, яка для влади слугувала інструментом пропагандистського супроводу відбудовчого процесу, почали з'являтися матеріали про катастрофічне невиконання термінів відновлення об'єктів. До прикладу, одна з публікацій розповідала про вкрай мляві роботи на будівництві школи с. Дубов'язівці, роботи над якою затягнулися на понад 4 роки [27, с. 3].

Проте ясна річ, що критиці піддавали лише місцевих керівників і безпосередніх виконавців робіт. Справжні проблеми будівельників і причини відставань від запланованих графіків замовчувалися, хоча звіти і листування посадовців того часу рясніють різноманітними наріканнями, претензіями і виправданнями, що інформують про справжню картину досліджуваних подій.

Перш за все, плани, що «спускалися» згори, дуже часто не враховували особливості місцевої обстановки, реальний стан речей на периферії, потреби виробництва та населення, а також самі можливості будівельних організацій.

До того ж необхідно згадати про недостатнє фінансування відновлюваних робіт. І йдеться не лише про обмежену кількість коштів, відведених на будівництво інфраструктури, але й надання їх із запізненням і

не в повному обсязі. Наприклад, на кінець 1948 р. Сумська обласна БМК тресту «Укрсільпромбуд» отримала лише 801,6 тис. замість запланованих на рік 1 млн 72 тис. крб (підраховано за [13, арк. 11]), а рівень забезпеченості оборотними коштами контори коливався на рівні 15-21 % потреби [13, арк. 17].

Чинником, що катастрофічно гальмував відбудовчий процес, стала проблема з кадрами. І справа була не зовсім у відсутності працівників. Хоча жахливі демографічні втрати у війні і давалися взнаки, але завдяки мобілізації молоді через систему державних трудових резервів (ДТР) відбувався постійний притік робочих рук у будівельну галузь. Проте ці нашвидкуруч підготовлені робітники насправді сильно програвали у кваліфікації попередньому, довоєнному, поколінню своїх колег.

Зокрема, в Сумах для потреб будівельних трестів навчання трудрезервників (приблизно по 200 осіб щороку) здійснювали школа фабрично-заводського навчання № 3 і ремісниче училище № 7. Ці дві установи належали до різних типів закладів ДТР. У школах ФЗН мали прискорено готувати робітників масових професій, і навчання тут тривало всього кілька місяців (як правило, шість). Програма ремісничих училищ розраховувалась на створення висококваліфікованих кадрів, а ґрунтовна підготовка тут тривала 2 роки. Проте в Сумах склалася парадоксальна ситуація, коли обидва заклади випускали робітників однакових спеціальностей і атестували за практично однаковими розрядами.

Нарікання керівників будівельних організацій викликала школа ФЗН № 3, адже її вихованці, потрапивши на виробництво з присвоєними високими тарифікованими розрядами (4-5, дехто і з 6), насправді майже нічого не вміли і годилися працювати хіба що в ролі підсобників, поступово навчаючись своєму фахові у старших робітників з такими самими або навіть ще нижчими розрядами. Про виконання плану в цій ситуації було годі й говорити. Начальник обласного БМУ («Цивільбуду») на прізвище Варганов у пояснювальній записці до звіту за 1947 р. констатував, що 97 % робітників на його об'єктах є вчорашніми трудрезервниками, і з гіркотою зазначав: «Мати контору і 200 чол. підлітків, які тільки що закінчили 6-місячне навчання, - це не значить що існує будівельна організація» [10, арк. 21].

Завищення розрядів молодим робітникам позначалося не лише на швидкості та якості виконання робіт, але й деформувало організацію праці на підприємствах і стосунки в колективах. Директору школи ФЗН № 3 Дрозду виставляли претензії щодо необ'єктивної атестації своїх випускників. Проте в гонитві за показниками і заохоченнями посадовець ігнорував закиди в свій бік. Більше того, маючи зв'язки і сприяння в обласному управлінні ДТР, він позбувся залежності від критиків, домігшись

прикріплення свого навчального закладу до базового підприємства іншої галузі: спочатку до «Текстильбуду» [10, арк. 18], згодом – до «Головхімпрому» [5, арк. 3].

Не краща ситуація склалася й із службовцями та керівними кадрами. Порівняно невисока заробітна плата, а ще відсутність додаткового матеріального заохочення, продуктової допомоги і забезпечення житловою площею призводили до значної плинності не лише кваліфікованих робітників, але й інженерно-технічних та конторських працівників. Так, в обласному «Цивільбуді» за 1946 р. змінилися 8 управляючих і 5 головних бухгалтерів [9, арк. 14].

Частину керівників і посадовців у будівельних організаціях Сумщини було звільнено через їхню непрофесійність. Декого знімали з одночасним висуненням звинувачень у зловживанні службовим становищем, розкраданні та/або розтраті коштів і майна.

Зокрема, у серпні 1948 р. наказом по тресту «Укрсільпромбуд» начальника Сумської обласної БМК Мазурчука звільнено за неефективну роботу і «незаконне використання автотранспорту». Виявлено, що він в умовах дефіциту транспорту і палива направляв вантажівки своєї організації для потреб м'ясокомбінату, райспоживспілки, хлібзаводу, лазне-прального комбінату, продовольчих магазинів тощо. А ще за державні кошти додатково наймав для своїх справ автомашини у субпідрядників. Разом збитків від таких перевезень нараховано на понад 13 тис. крб. Вочевидь посадовець з метою особистого збагачення був задіяний у якійсь незаконній комерційній схемі надання транспортних послуг. Справу відразу було передано до прокуратури [11, арк. 45-46].

Згодом у комірника облконтори було виявлено нестачу інвентарю на 1,1 тис. крб. Крім того, знайдено сумнівну заборгованість, здійснену колишнім начальником постачання БМК на суму 5,2 тис. крб. Згадані справи в листопаді 1948 р. були передані до суду [13, арк. 19].

Викликає певні питання і вищезгадана ситуація з першочерговістю виконання сторонніх позапланових підрядів, адже в умовах діючого принципу єдиноначальства керівники будівельних організацій мали змогу визначати пріоритетність об'єктів і порядок виконання робіт у залежності від персональної стимуляції та заохочення з боку замовників. Тому суб'єктивні чинники з ознаками корупції, що накладали відбиток на процес відбудови інфраструктури, цілком вірогідно мали місце.

На початку відновлення чи не найголовнішим джерелом будівельних матеріалів були руїни споруд, під час розбирання яких відбирали придатні для використання цеглу, дерево (дошки, бруси), покрівлю (жерстину, шифер, черепиця). Проте для повноцінної масштабної відбудови і подальшої

розбудови необхідні були величезні обсяги нових матеріалів. Їх дефіцит неминуче гальмував усі відновлювальні роботи.

У 1948 р. підрозділи «Укрпромсільбуду» отримували лише 58 % від необхідної кількості цегли, 53 % – металовиробів, 51 % – в'язучих матеріалів, 36 % – покрівельних матеріалів і 33 % – лісоматеріалів [13, арк. 5]. Приблизно в той же час рівень забезпеченості «Цивільбуду» цеглою складав 23 %, а в'язучих матеріалів – взагалі 10 % від встановленої потреби [10, арк. 15].

Фото 2. Передовиця газети «Більшовицька зброя» за 4 червня 1949 р. зі статтею, присвяченою проблемі виробництва будматеріалів на Сумщині

В умовах гострої нестачі будматеріалів, було зроблено ставку на виробництво їх для потреб кожної локальної спеціалізованої організації на місцях з наявної сировини. Це розосередження виробництва дозволяло здешевити продукцію за допомогою зменшення логістично-транспортних витрат і за рахунок використання доступних дешевих замінників на місцях (наприклад, відходів виробництва, шлаків).

Сумська БМК тресту «Укрсільпромбуд», маючи потребу в пиломатеріалах, у 1948 р. будує власний лісопильний завод і деревообробний цех [11, арк. 7]. Проте справжнього розмаху в цьому напрямі набув Облсільбудтрест, який наприкінці 1940-х рр. розпочав створення цілої мережі підприємств з виробництва будівельних матеріалів. Зокрема, титульний список капіталовкладень об'єднання містив газифіковані цегельно-черепичні заводи у Сумах та селах Буринь і Зноб-

Новгородське; цегельний завод у Білопідлі, черепичні – у селах Вири (Улянівський р-н) і Макове (Шосткинський р-н), цвяхові – в Конотопі та с. Краснопідлі, шлакобетонний завод в Конотопі, вапняний – у с. Пирогівці (Шосткинський р-н), лісопилки в селах Зноб-Новгородське, Нижня Сироватка (Сумський р-н) і Неплюєве (Ямпольський р-н), столярно-плюсарні майстерні в Білопідлі та с. Зноб-Новгородському [8, арк. 14-15].

Через суттєву нестачу якісних покрівельних матеріалів вирішено ширше використовувати деревину, якої було достатньо на Сумщині. Для цього в селах Буринь та Зноб-Новгородське робиться спроба налагодження виробництва «фінської стружки» – широкого гонту, покрівлі з тонких дерев'яних дощечок [8, арк. 15]. Втім, ця продукція могла використовуватися лише тимчасово протягом декількох років, а потім підлягала заміні.

Загалом потреби сільської місцевості Сумщини в основних будматеріалах були задоволені лише на початку 1950-х рр. Цьому також сприяло поширення мережі невеликих колгоспних (міжколгоспних) цегельних і черепичних заводів та лісопилок.

Отже, виробнича та соціальна інфраструктура сільської місцевості Сумщини у повоєнний час відновлювалася як господарським методом власними силами підприємств та установ, так і спеціалізованими будівельними організаціями. Цей процес відбудови позначився відставанням темпів, невиконанням планів, порушенням черговості та нерівномірністю проведення робіт в районах області. Головною причиною цих явищ стала неефективність системи організації процесу як на рівні держави, так і регіону, проявами якої стали і недостатнє фінансування, і дефіцит кваліфікованих кадрів, і нестача будівельних матеріалів, і логістично-транспортні проблеми в умовах віддаленості будівельних об'єктів від баз і один від одного. Негативний вплив на продуктивність роботи будівельних організацій часом справляв і суб'єктивний фактор – недбалість і корупція з боку керівників.

Для подальших досліджень перспективним вважаємо комплексний аналіз розвитку інфраструктури села у перше повоєнне двадцятиліття і його значення для рур-урбаністичних трансформацій як на рівні окремих населених пунктів та регіонів, так і в межах всієї України.

Література і джерела

1. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.) Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
2. Бажан О. Г. Особливості відбудовчого періоду в Українській РСР у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. // Наукові записки НаУКМА: Історичні науки. 2005. Т. 41. Історичні науки. С. 20-28.

3. [Без автора]. Школу відремонтовано // Більшовицька зброя. 1944. 30 липня. № 132 (200). С. 4.
4. Борьба партии и рабочего класса за восстановление и развитие народного хозяйства СССР (1943-1950 гг.) / гл. ред. А. В. Краснов. Москва: Мысль, 1978. 324 с.
5. Державний архів Сумської області (далі – Держархів Сумської обл.), ф. Р-3369, оп. 1, спр. 47, 54 арк.
6. Держархів Сумської обл., ф. Р-3788, оп. 1, спр. 1, 5 арк.
7. Держархів Сумської обл., ф. Р-3788, оп. 1, спр. 4, 155 арк.
8. Держархів Сумської обл., ф. Р-3788, оп. 1, спр. 10, 36 арк.
9. Держархів Сумської обл., ф. Р-3789, оп. 1, спр. 3, 17 арк.
10. Держархів Сумської обл., ф. Р-3789, оп. 1, спр. 6, 99 арк.
11. Держархів Сумської обл., ф. Р-3790, оп. 1, спр. 1, 54 арк.
12. Держархів Сумської обл., ф. Р-3790, оп. 1, спр. 4, 6 арк.
13. Держархів Сумської обл., ф. Р-3790, оп. 1, спр. 5, 107 арк.
14. Єфимчук Н. Л. Особливості відбудови та умови діяльності сільських шкіл на Житомирщині в 1943–1950 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: Серія «Історія». 2015. Вип. 1. Ч. 2. С. 121-124.
15. Історія селянства Української РСР: у 2 т. Т. 2 / відп. ред. І. І. Компанієць. Київ: Наукова думка, 1967. 535 с.
16. История социалистической экономики СССР: в 7 т. Т. 6. Восстановление народного хозяйства СССР. Создание экономики развитого социализма, 1946 – начало 1960-х годов / отв. ред. И. А. Гладков. Москва: Наука, 1980. 589 с.
17. Лимар О. Учні ремонтують свою школу // Більшовицька зброя. 1944. 15 червня. № 100 (168). С. 4.
18. Мічуда В. В. Відбудова мережі культурно-освітніх установ на селі у повоєнні роки (1945-1955) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. наук. ст. / Ін-т історії України НАН України. Київ, 2004. Вип. 9. С. 354-359.
19. Пастушенко В. Відбудовуємо школи // Більшовицька зброя. 1944. 18 липня. № 123 (191). С. 3.
20. Ревенко В. В. Будівництво і проектування сіл Півдня України у післявоєнний період (1945-1955 рр.) // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Історія. 2010. Т. 140, Вип. 127. С. 144-148.
21. Розвиток народного господарства Української РСР (1917-1967): у 2 т. Т. 2. Завершення будівництва соціалізму і перехід до комунізму (1938-1967 рр.) / відп. ред. Д. Ф. Вірник. Київ: Наукова думка, 1967. 500 с.
22. Сумская область в период Великой Отечественной войны. 1941-1945: сборник документов и материалов / сост. Л. Г. Должинец, Л. А. Заика и др. Киев: Наукова думка, 1988. 440 с.
23. Сумская область в период Великой Отечественной войны Советского Союза (1941-1945 гг.): сборник документов и материалов / сост. И. А. Авраменко, В. К. Бойко и др. Харьков: Харьковское книжное изд-во, 1963. 460 с.
24. Сушик І. В. Соціально-економічний розвиток волинського села у перше повоєнне десятиріччя // Український селянин. 2012. № 13. С. 222-224.
25. Терещенко Т. В. Стан житлового будівництва в сільській місцевості у 1945-1950 рр. (на матеріалах центральних областей України) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. Т. 1. С. 277-280.

26. Тігіка О. О. Роль місцевої промисловості України в соціально-економічному відродженні села в 1946-1950 рр. // Український селянин. 2015. № 15. С. 92-95.

27. Худенко Б. Зволікають відбудову школи // Більшовицька зброя. 1951. 22 червня. № 122 (2804). С. 3.

28. Юрчук В. И., Кожукало И. П. Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы за восстановление и развитие народного хозяйства Советской Украины (1946-1950 гг.). Киев: Политиздат Украины, 1986. 365 с.

References

1. Baran V. K. Ukraina: novitnia istoriia (1945-1991 rr.) Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2003. 670 s.

2. Bazhan O. H. Osoblyvosti vidbudovchoho periodu v Ukrainskii RSR u druhii polovyni 40-kh – na pochatku 50-kh rokiv XX st. // Naukovi zapysky NaUKMA: Istorychni nauky. 2005. T. 41. Istorychni nauky. S. 20-28.

3. [Bez avtora]. Shkolu vidremontovano // Bilshovytska zbroia. 1944. 30 lypnia. № 132 (200). S. 4.

4. Bor'ba partii i rabocheho klassa za vosstanovlenie i razvitie narodnogo khozyaystva SSSR (1943-1950 gg.) / gl. red. A. V. Krasnov. Moskva: Mysl', 1978. 324 s.

5. State Archive of Sumy Region, f. R-3369, op. 1, spr. 47, 54 ark.

6. State Archive of Sumy Region, f. R-3788, op. 1, spr. 1, 5 ark.

7. State Archive of Sumy Region, f. R-3788, op. 1, spr. 4, 155 ark.

8. State Archive of Sumy Region, f. R-3788, op. 1, spr. 10, 36 ark.

9. State Archive of Sumy Region, f. R-3789, op. 1, spr. 3, 17 ark.

10. State Archive of Sumy Region, f. R-3789, op. 1, spr. 6, 99 ark.

11. State Archive of Sumy Region, f. R-3790, op. 1, spr. 1, 54 ark.

12. State Archive of Sumy Region, f. R-3790, op. 1, spr. 4, 6 ark.

13. State Archive of Sumy Region, f. R-3790, op. 1, spr. 5, 107 ark.

14. Yefymchuk N. L. Osoblyvosti vidbudovy ta umovy diialnosti silskykh shkil na Zhytomyrshchyni v 1943-1950 rr. // Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka: Seriiia «Istoriia». 2015. Vyp. 1. Ch. 2. S. 121-124.

15. Istoriia selianstva Ukrainskoi RSR: u 2 t. T. 2 / vidp. red. I. I. Kompaniiets. Kyiv: Naukova dumka, 1967. 535 s.

16. Istoriya sotsialisticheskoy ekonomiki SSSR: v 7 t. T. 6. Vosstanovlenie narodnogo khozyaystva SSSR. Sozdanie ekonomiki razvitogo sotsializma, 1946 – nachalo 1960-kh godov / otv. red. I. A. Gladkov. Moskva: Nauka, 1980. 589 s.

17. Lymar O. Uchni remontuiut svoiu shkolu // Bilshovytska zbroia. 1944. 15 chervnia. № 100 (168). S. 4.

18. Michuda V. V. Vidbudova merezhi kulturno-osvitnikh ustanov na seli u povoienni roky (1945-1955) // Ukraina KhKh st.: kultura, ideolohiia, polityka : zb. nauk. st. / In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv, 2004. Vyp. 9. S. 354-359.

19. Pastushenko V. Vidbudovuiemo shkoly // Bilshovytska zbroia. 1944. 18 lypnia. № 123 (191). S. 3.

20. Revenko V. V. Budivnytstvo i proektuvannia sil Pivdnia Ukrainy u pisliavoiennyi period (1945-1955 rr.) // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser.: Istoriia. 2010. T. 140, Vyp. 127. S. 144-148.

21. Rozvytkok narodnoho hospodarstva Ukrainskoi RSR (1917-1967): u 2 t. T. 2. Zavershennia budivnytstva sotsializmu i perekhid do komunizmu (1938-1967 rr.) / vidp. red. D. F. Virnyk. Kyiv: Naukova dumka, 1967. 500 s.
22. Sumskaya oblast' v period Velikoy Otechestvennoy voyny. 1941-1945: sbornik dokumentov i materialov / sost. L. G. Dolzhinets, L. A. Zaika i dr. Kiev: Naukova dumka, 1988. 440 s.
23. Sumskaya oblast' v period Velikoy Otechestvennoy voyny Sovetskogo Soyuza (1941-1945 gg.): sbornik dokumentov i materialov / sost. I. A. Avramenko, V. K. Boyko i dr. Khar'kov: Khar'kovskoe knizhnoe izd-vo, 1963. 460 s.
24. Sushyk I. V. Sotsialno-ekonomichni rozvytok volynskoho sela u pershe poviennie desiatyrychchia // Ukrainskiy selianyn. 2012. № 13. S. 222-224.
25. Tereshchenko T. V. Stan zhytlovoho budivnytstva v silskii mistsevosti u 1945-1950 rr. (na materialakh tsentralnykh oblastei Ukrainy) // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. 2016. Vyp. 45. T. 1. S. 277-280.
26. Titika O. O. Rol mistsevoi promyslovosti Ukrainy v sotsialno-ekonomichnomu vidrodzhenni sela v 1946-1950 rr. // Ukrainskiy selianyn. 2015. № 15. S. 92-95.
27. Khudenko B. Zvolikaiut vidbudovu shkoly // Bilshovytska zbroia. 1951. 22 chervnia. № 122 (2804). S. 3.
28. Yurchuk V. I., Kozhukalo I. P. Kommunisticheskaya partiya vo glave vsenarodnoy bor'by za vosstanovlenie i razvitie narodnogo khozyaystva Sovetskoy Ukrainy (1946-1950 gg.). Kiev: Politizdat Ukrainy, 1986. 365 s.

VITALIY M. KOROL

(Zaporizhzhia National University, Sumy State University, Ukraine)

POST-WAR RECOVERY OF THE INDUSTRIAL AND SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREAS IN SUMY REGION (1945-1950)

***Abstract.** The article is devoted to the analysis of the process of industrial and social infrastructure facilities reconstruction in rural areas of Sumy Oblast during the post-war economy recovery in 1945-1950.*

Characteristic features and peculiarities of setting up and carrying out construction works in the Sumy region are highlighted. It was found that the industrial and social infrastructure was restored both by the economic method by the own forces of enterprises and institutions, and by specialized construction organizations during the post-war period.

The organizational structure formation and development of the trusts focused on the construction of various profiles objects in the villages of Sumy land were studied. The level of enterprises financing and the state of their provision of construction materials and qualified personnel are characterized. An assessment of the activities of vocational training institutions for young builders in the city of Sumy is given.

It was revealed that the process of the rural infrastructure rebuilding was affected by a lag in pace, non-fulfilment of plans, violation of the order and

unevenness of work in the districts of the region. The main cause of these phenomena was the ineffectiveness of the process organization system at both the state and regional levels, manifested by insufficient funding, shortage of qualified personnel, lack of construction materials, poor logistics and transportation problems. Sometimes the negative impact on the productivity of construction organizations was caused by a subjective factor - negligence and corruption on the part of managers.

The research is based on materials from the construction organizations funds of the State Archive of Sumy Region and information from the regional newspaper "Bilshovytska Zbroia" issued in the middle 1940s – early 1950s.

Key words: *post-war recovery, countryside, production infrastructure, social infrastructure, construction, Sumy land.*

Отримано 15.10.2022 р.